4 માનવીની તૃતીયક, ચતુર્થક અને પંચમ પ્રવૃત્તિઓ

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આપણા પરિવારમાં કોઈ બીમાર પડે ત્યારે તેને આપણે દાક્તરની પાસે લઈ જઈએ છીએ, ક્યારેક તો હૉસ્પિટલમાં લઈ જઈએ છીએ, શાળામાં શિક્ષક તમને ભણાવે છે, જ્યારે કોઈક વિવાદ ઊભો થાય ત્યારે વકીલ પાસે કાનૂની સલાહ લઈએ છીએ, આ રીતે દાક્તર, વકીલ, શિક્ષક, ભોમિયો વગેરે વ્યવસાયીઓ એવા છે કે જે નિશ્ચિત રકમ લઈ પોતાની સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આવી સેવાઓમાં કોઈ ચીજવસ્તુનું ઉત્પાદન થતું નથી. તેથી ઉત્પાદન પ્રવૃત્તિથી આવી સેવા પ્રવૃત્તિ અલગ છે. માનવીને આપી શકાય તેવી સેવાઓને **'તૃતીયક પ્રવૃત્તિ'** કહે છે. સ્વાસ્થ્ય, કલ્યાણ, શિક્ષણ, મનોરંજન, વ્યાપાર, પરિવહન વગેરે તૃતીયક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ છે. આ પ્રકારની સેવાઓમાં કોઈ ચીજવસ્તુનું ઉત્પાદન થતું નથી. પણ તેને તો પગાર, વેતન કે મજૂરીના અપ્રત્યક્ષ રૂપમાં જ માપી શકાય છે. તૃતીયક પ્રવૃત્તિમાં ઉત્પાદન અને વિનિમય બંને જોડાયેલાં છે. ઉત્પાદન કાર્યમાં સેવાઓની પ્રાપ્તિ સમાવિષ્ટ છે, જેનો ઉપયોગ થાય છે. વિનિમય અંતર્ગત વેપાર, પરિવહન અને સંચાર સંબંધિત સુવિધાઓ જોડાયેલી છે જેનો ઉપયોગ અંતરના પરિબળને બિનઅસરકારક બનાવવામાં થાય છે. દ્વિતીયક અને તૃતીયક પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે મુખ્ય તફાવત એ છે કે ઉત્પાદન તકનીકી, મશીનરી અને ફૅક્ટરી દ્વારા થતી પ્રક્રિયાઓ કરતાં કારીગરની વિશિષ્ટ કુશળતાઓ, અનુભવ અને જ્ઞાન ઉપર નિર્ભર છે.

તૃતીયક સેવાઓ

સમગ્ર વિશ્વમાં ઉદારીકરણ અને ખાનગીકરણના પરિણામે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રોના કદ અને ભૂમિકા બંનેમાં વધારો થયો છે, તેમ છતાં સરકાર જ સૌથી વધુ લોકોને રોજગાર આપે છે કારણ કે તે લોકોને રક્ષણ, શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય, સફાઈ, કલ્યાણ, પરિવહન સુવિધાઓ અને કાયદાકીય વ્યવસ્થા જેવી અનેક પ્રકારની સેવાઓ સાર્વત્રિક રૂપે પૂરી પાડે છે. વિકસીત દેશોમાં દેશની અંદર અને બહાર સેવાની નિકાસ વધવાથી પણ સેવાક્ષેત્રોમાં વધારો થઈ રહ્યો છે. અનેક દેશો વિદેશી ગ્રાહકોને સેવાઓનું વેચાણ કરીને વધુ કમાણી કરી રહ્યા છે. વિશ્વ સ્તરે મોટા પાયે સેવાઓનો વેપાર થઈ રહ્યો છે.

આર્થિક વિકાસ માટે સેવાઓ વધુ મહત્ત્વની છે. સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણ, શિક્ષણ, મનોરંજન, વાણિજ્યની સેવાઓ, પરિવહન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ સેવાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. વાણિજ્યની સેવાઓએ કંપનીઓની ઉત્પાદકતા અને ક્ષમતામાં વધારો કરે છે. તેમ જ તેનાં કાર્યોને જાળવી રાખવામાં સહાય કરે છે. જાહેરાતો, કર્મચારીઓની પસંદગી, અધિકારીઓને અપાતું શિક્ષણ અને પ્રશિક્ષણ તેનાં ઉદાહરણ છે. જ્યાં વિકસિત અર્થવ્યવસ્થા છે, ત્યાં સેવા પર આધારિત વિકાસમાં તેની માંગ વધુ હોય છે. તેથી આવા દેશોનાં સેવાક્ષેત્રોમાં રોકાયેલા લોકોના આર્થિક સ્તરમાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. વિકાસશીલ દેશોમાં પણ ઉત્પાદન ક્ષેત્રોની તુલનામાં સેવાક્ષેત્રો ઝડપથી વિકાસ સાધી રહ્યાં છે. તેમ જ રાષ્ટ્રીય આવકમાં તેનાથી સારી વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. સેવાકીય ક્ષેત્રોનું કૌશલ્ય, અનુભવ અને જ્ઞાન ધરાવતા કર્મચારીઓની માંગ વૈશ્વિક બજારમાં વધી રહી છે. વધુ વેતનવાળી નોકરી કોઈને કોઈ સ્વરૂપે માહિતી સંગ્રહ પ્રક્રિયા અને પ્રસારણથી જોડાયેલી છે. વિશ્વના મોટાભાગના દેશોમાં શરૂઆતમાં પ્રાથમિક પ્રવૃત્તિઓ, પછી દ્વિતીયક પ્રવૃત્તિઓ અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ તૃતીયક, ચતુર્થક અને પંચમ સેવા પ્રવૃત્તિઓને સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે.

તૃતીયક પ્રવૃત્તિઓમાં સેવાના મુખ્ય વિભાગો

વ્યાપાર વિષયક સેવાઓ : વેપારમાં ખરીદ અને વેચાણની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અહીં સેવાનો ઉદ્દેશ્ય આર્થિક લાભ મેળવવાનો છે. ગ્રામીણ વેપાર કેન્દ્રો અને નગરીય બજાર કેન્દ્રો દ્વારા વેપાર સેવાઓ અપાય છે. અહીં છૂટક તથા જથ્થાબંધ વેપાર થાય છે. સૌંદર્ય પ્રસાધનો તથા સમારકામને લગતી સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

પરિવહન સેવાઓ : પરિવહન સેવા દ્વારા તૈયાર માલ કે કાચામાલને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે લઈ જવામાં આવે છે. રેલવે અને પાકી સડકો પર થતું પરિવહન ઉત્તમ સેવાઓ પૂરી પાડે છે. ઉપરાંત આંતરિક, આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ માર્ગ અને જળમાર્ગ પણ આવાગમનની સેવાઓ પૂરી પાડે છે. વૈશ્વિક વ્યાપારમાં આ બંને માર્ગો ખૂબ જ મહત્ત્વના સાબિત થયા છે.

સંચાર સેવાઓ : શબ્દો, સંદેશા, વિચારોની આપ-લે સંચાર સેવાઓ દ્વારા થાય છે. મોબાઈલ, ઈન્ટરનેટ, ટેલિફોન અને ઉપગ્રહોને કારણે સંચાર સેવાઓ વ્યાપક બની છે. ટપાલનું પ્રભુત્વ વર્તમાનમાં ઘટ્યું નથી. રેડિયો, દૂરદર્શન દ્વારા ઘટનાઓ, સમાચારો, વક્તાઓનાં વકતવ્યો સમગ્ર વિશ્વના શ્રોતાઓ માટે ખૂબ ઝડપથી પ્રસારિત થાય છે. તેથી તેમને સમૂહ માધ્યમો કહે છે. જાહેરાતો અને મનોરંજનનાં આ ઉત્તમ માધ્યમો બન્યાં છે. સમાચારપત્રો વિશ્વભરના સમાચારો વાચકો સુધી પહોંચાડે છે. ઈન્ટરનેટના કારણે સંચાર સેવાઓમાં ભારે ક્રાંતિ થઈ છે.

મનોરંજન સેવાઓ : ફિલ્મો, દૂરદર્શન, રેડિયો, નાટક, ભવાઈ, બહુરૂપી, સાહિત્ય, સંગીત વગેરે લોકોને મનોરંજન પૂરું પાડે છે. મનોરંજન સેવાઓ માનસિક તણાવ દૂર કરી વ્યક્તિને કાર્ય કરવા સક્ષમ બનાવે છે. મનોરંજન સેવાઓથી આનંદ મળે છે. વર્તમાન સમયમાં પ્રવાસ, પર્યટન, દૂરદર્શન વગેરે મનોરંજનનાં મુખ્ય માધ્યમો ગણાય છે.

વાણિજ્ય સેવાઓ : જાહેરખબરો, વકીલો દ્વારા અપાતી કાયદાકીય સલાહ, બૅન્કોની સેવાઓ, જનસંપર્ક સેવાઓ, કર્મચારીઓનાં કૌશલ્યો વિકસાવવા અપાતું પ્રશિક્ષણ, નાણાકીય વ્યવહારોના જાણકારો અને સલાહકારો, હિસાબનીશો, કારકુન વગેરેની સેવાઓ ઉત્પાદનકાર્યના વિકાસમાં અને મહત્ત્વપૂર્ણ નિર્ણયો લેવામાં મદદરૂપ બને છે. જાહેરખબરો દ્વારા પોતાના ઉત્પાદનોનો પ્રચાર સહેલાઈથી કરી શકાય છે. જાહેરખબરો પોતાનું વિસ્તૃત નેટવર્ક ધરાવે છે. તેના દ્વારા ઉત્પાદિત માલની માહિતી, ગુણવત્તા અને વિશેષતાઓ ઉપભોક્તા સુધી પહોંચાડી શકાય છે.

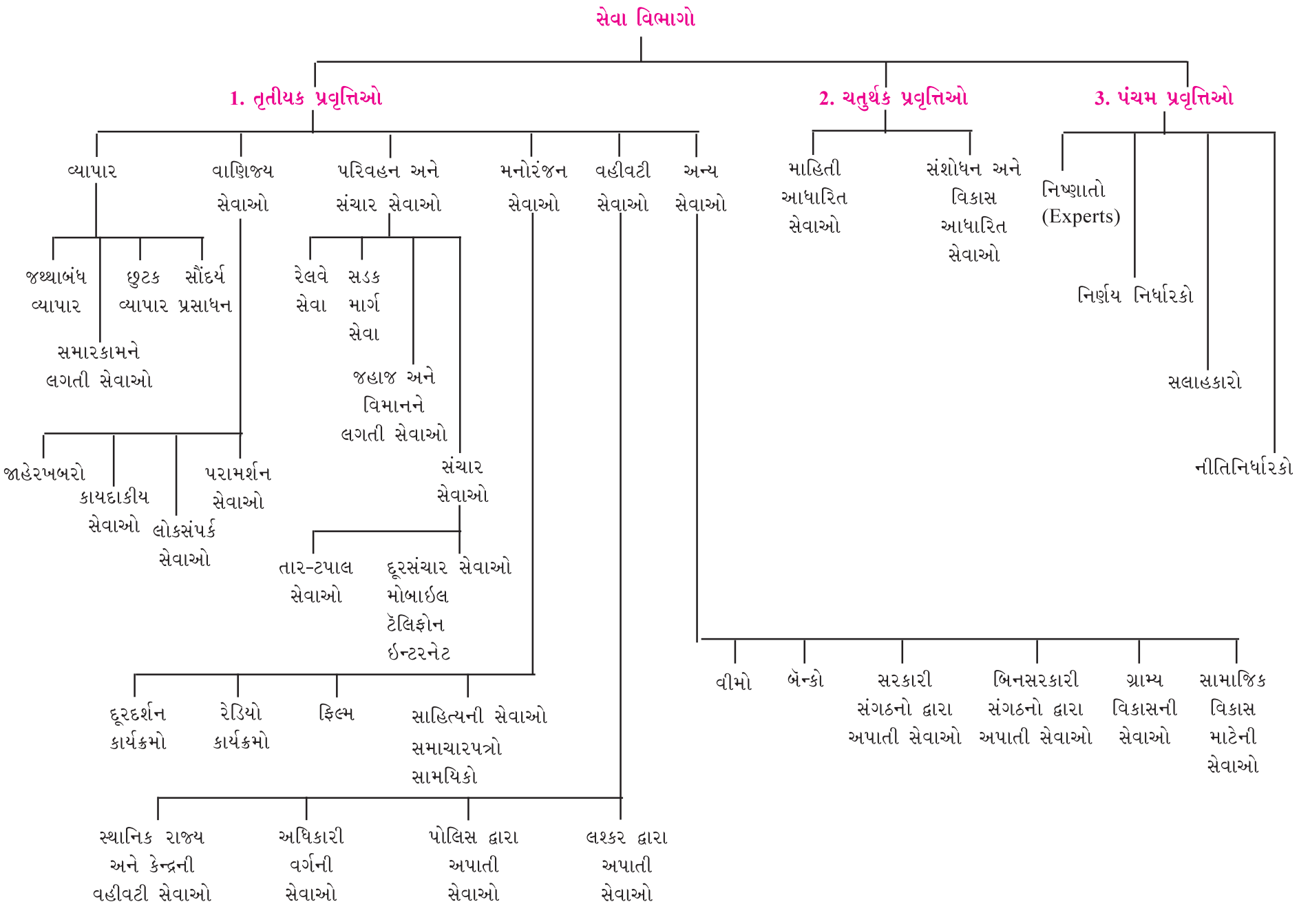
સ્વાસ્થ અને શિક્ષણ સેવાઓ : સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ, રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્ર સરકાર પ્રજાના કલ્યાણ માટેની વિવિધ પ્રકારની સેવાઓ પૂરી પાડે છે. પરિવહન, સંદેશાવ્યવહાર, વેપાર, મનોરંજન, સડક-નિર્માણ, શિક્ષણ, સિંચાઈ યોજનાઓ, ઊર્જા ઉત્પાદન, સ્વાસ્થ્ય વગેરે ક્ષેત્રોની વિશાળ સેવાઓ નાગરિકોને પૂરી પાડી તેઓના સર્વાંગી વિકાસમાં મદદ કરે છે. ઉપરાંત સામાજિક, સાંસ્કૃતિક વગેરે ક્ષેત્રોની સેવાઓ આપે છે. ખાનગી, અર્ધ સરકારી કે સરકારી તંત્ર દ્વારા શાળાઓ, મહાશાળાઓ અને વિશ્વવિદ્યાલયોનું સંચાલન થાય છે જેથી સાક્ષરતાનું પ્રમાણ વધે છે. ઉપરાંત દવાખાનાં, આરોગ્ય કેન્દ્રો અને હૉસ્પીટલો દ્વારા લોકોને સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

સમાજ કલ્યાણ સેવાઓ : મહિલામંડળો, જ્ઞાતિ સંગઠનો, યુવા મંડળો, જુદા જુદા પક્ષોનાં પોતાનાં સંગઠનો પણ લોકોને સામાજિક તથા આર્થિક ક્ષેત્રની સેવાઓ આપે છે. સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા બાળચિકિત્સા, બેટી બચાવો, પાણી બચાવો, પર્યાવરણ જાળવો, સ્ત્રી સશક્તિકરણ, મહિલાઓનો મોભો વગેરે પ્રકારની ઝુંબેશો ચલાવી સામાજિક જાગૃતિ અને નવી ચેતનાના પ્રાણ લોકોમાં પૂરે છે. આવાં સમાજોપયોગી મંડળો દ્વારા સમાજ કલ્યાણ માટેની સેવાઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

નાણાકીય બચતો માટેની સેવાઓ : જાહેરક્ષેત્ર, ખાનગીક્ષેત્ર અને સહકારી ક્ષેત્રની બૅન્કો લોકોની નાણાકીય બચતો સાચવી લોકોને આર્થિક લાભ પૂરા પાડે છે. બૅન્કો વ્યાપાર અને ઉદ્યોગક્ષેત્રોને નાણાકીય વ્યવહાર જાળવવા સહાયક બને છે. વીમા ક્ષેત્રે કામ કરતી સંસ્થાઓ વ્યક્તિના જીવન અને જાનમાલને વીમાકવચ પૂરું પાડે છે. દેશની ટપાલ કચેરીઓ પણ લોકોને પોતાની બચતો વધારવા પ્રોત્સાહન આપે છે.

આ રીતે તૃતીયક પ્રવૃત્તિઓ લોકોને વિશેષ પ્રકારની સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

જાપાન, જર્મની વગેરે દેશો પોતાના દેશમાં આવેલાં કારખાનામાં જ વિશ્વના બજારો માટેની ચીજવસ્તુઓ બનાવે છે. છતાં આ દેશોમાં પણ ઉત્પાદન પ્રવૃત્તિ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી રોજગારી ઘટવા લાગી છે. સફળ ઔદ્યોગિકગૃહોમાં પણ આવી અસરો જોવા મળે છે. 1950-60ના દશકામાં આ પ્રકારની રોજગારીમાં મંદી યુ.એસ.એ.ના ન્યૂ ઈંગ્લૅન્ડમાં આવી હતી. તે પછી 1970માં ઉત્પાદકતામાં મંદી આવી જતાં મધ્ય ઍટલેન્ટિકના વર્જિનિયા, મૅરીલૅન્ડ અને ડેલાવર રાજ્યોમાં રોજગારી ઘટતાં અનેક કારીગરો બેકાર બન્યા હતા જેથી તૃતીયક પ્રકારની સેવાઓની પ્રવૃત્તિઓ વિકસિત થઈ હતી.

સેવા વિભાગો
1. તૃતીયક પ્રવૃત્તિઓ
2. ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓ
3. પંચમ પ્રવૃત્તિઓ
વ્યાપાર
વાણિજ્ય સેવાઓ
પરિવહન અને સંચાર સેવાઓ
મનોરંજન સેવાઓ
વહીવટી સેવાઓ
અન્ય સેવાઓ
માહિતી આધારિત સેવાઓ
સંશોધન અને વિકાસ આધારિત સેવાઓ
નિષ્ણાતો (Experts)
નિર્ણય નિર્ધારકો
સલાહકારો
નીતિનિર્ધારકો
જથ્થાબંધ વ્યાપાર
છુટક વ્યાપાર
સૌંદર્ય પ્રસાધન
સમારકામને લગતી સેવાઓ
રેલવે સેવા
સડક માર્ગ સેવા
જહાજ અને વિમાનને લગતી સેવાઓ
સંચાર સેવાઓ
જાહેરખબરો
કાયદાકીય સેવાઓ
લોકસંપર્ક સેવાઓ
પરામર્શન સેવાઓ
તાર-ટપાલ સેવાઓ
દૂરસંચાર સેવાઓ મોબાઈલ ટેલિફોન ઇન્ટરનેટ
વીમો
બૅન્કો
સરકારી સંગઠનો દ્વારા અપાતી સેવાઓ
બિનસરકારી સંગઠનો દ્વારા અપાતી સેવાઓ
ગ્રામ્ય વિકાસની સેવાઓ
સામાજિક વિકાસ માટેની સેવાઓ
દૂરદર્શન કાર્યક્રમો
રેડિયો કાર્યક્રમો
ફિલ્મ
સાહિત્યની સેવાઓ સમાચારપત્રો સામયિકો
સ્થાનિક રાજ્ય અને કેન્દ્રની વહીવટી સેવાઓ
અધિકારી વર્ગની સેવાઓ
પોલિસ દ્વારા અપાતી સેવાઓ
લશ્કર દ્વારા અપાતી સેવાઓ

ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓ :

ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓમાં માનવીની વિશિષ્ટ પ્રકારની સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે. **'ચતુર્થક'** શબ્દનું તાત્પર્ય એ છે કે તેનો સંબંધ ઉચ્ચ બૌદ્ધિક વ્યવસાયો સાથે છે, જેનું કાર્ય ચિંતન, સંશોધન અને વિકાસ માટે નવા વિચારો આપવાનું છે. વિશ્વમાં ઓછા લોકો ચતુર્થક પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલા છે, વિકસિત દેશોમાં તેનું પ્રમાણ વધુ છે. આ પ્રવૃત્તિ સાથે જોડાયેલા લોકોની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેઓ ઊંચું વેતન અને ઊંચો હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવા ખૂબ જ ગતિશીલ રહે છે. વધુ વેતનવાળી નોકરી કોઈને કોઈ સ્વરૂપે માહિતીસંગ્રહ પ્રક્રિયા અને પ્રસારણથી જોડાયેલી છે. કમ્પ્યૂટર અને ઈન્ટરનેટના કારણે આ પ્રવૃત્તિ સાથે જોડાયેલા લોકોની કાર્યક્ષમતામાં ખૂબ જ વધારો થવા પામ્યો છે. ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજીનાં ક્ષેત્રોમાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન થવાના કારણે જ્ઞાન આધારિત ઉદ્યોગો, માહિતી સાથે જોડાયેલી સેવાઓ અને વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોમાં સંશોધન સેવાઓ વિકસી છે.

ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજી (Information Technology)

ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજી એટલે માહિતીનાં સંયોજન, પ્રોસેસિંગ, માહિતીનો મોટા પાયે સંગ્રહ અને પ્રસારણમાં સહાયભૂત થતાં સાધનો. તેનો ઝડપી વિકાસ દૂરસંચાર ઉપગ્રહોને આભારી છે. તે ઘણા પ્રકારની તક્નીકીનું સંયુક્ત સ્વરૂપ છે. તેમાં સૂક્ષ્મ ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, કમ્પ્યૂટર (computer), સંદેશાવ્યવહાર, પ્રસારણ, ઑપ્ટિક ઈલેક્ટ્રૉનિક્સનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રણાલીના ઉપયોગથી ટૅક્નોલૉજીમાં નવાં ક્ષેત્રોનો વિકાસ થયો છે. આ તક્નીકીનો ઉપયોગ વ્યાપાર, ચિકિત્સા, પરિવહન, અંતરિક્ષ વિજ્ઞાન, શિક્ષણ, ઉદ્યોગો, બૅન્કો, મોટાં ઔદ્યોગિકગૃહો, સરકારી કચેરીઓ વગેરે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં થયો છે. માહિતી, સંસાધન અને સંદેશાવ્યવહાર એ ટૅક્નોલૉજી પરિવર્તનનું કેન્દ્રબિંદુ છે. વર્તમાન ટૅક્નોલૉજી ક્રાંતિની મુખ્ય વિશેષતા જ્ઞાનનું નિષ્પાદન, માહિતી સંસાધનની યુક્તિઓમાં જ્ઞાન અને માહિતીની પ્રક્રિયાની વહેંચણી છે. ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજીના વિકાસના આધારે પર્સનલ (Personal) કમ્પ્યૂટર્સ, ઈન્ટરનેટ અને સેલ્યુલર ફોનનો આવિષ્કાર થયો છે. આ પ્રકારની પ્રણાલીના આગમનને કારણે ઔદ્યોગિક સમાજમાં યંત્ર વિષયક તક્નીકીમાં ધરમૂળમાં ફેરફારો થઈ રહ્યા છે. તેના ફળ સ્વરૂપે વર્તમાન આર્થિક પ્રવૃત્તિ મુખ્યત્વે અપ્રત્યક્ષ ઉત્પાદનોથી પ્રભાવિત છે. તેની ઉત્પાદન પ્રક્રિયામાં **જ્ઞાન** (knowledge), **માહિતી** (Information) અને **પ્રત્યાયન** (Communication) વધુ અગત્યનાં છે.

વિજ્ઞાન અને ટૅક્નોલૉજી પર આધારિત ઔદ્યોગિક સંકુલોમાં નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ થઈ છે. ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજી (માહિતી-તક્નીકી) સંદર્ભે ઘણા વિકસિત ઉદ્યોગગૃહોનું એક સંકુલ એટલે સિલિકૉન વેલી. મૅસેચ્યુસેટ્સ (યુ.એસ.એ.)ના બોસ્ટન અને કૅલિફોર્નિયામાં સિલિકૉનવેલી પ્રકારનાં ઔદ્યોગિક સંકુલો કાર્યરત છે. તેને વિજ્ઞાન અને ટૅક્નોલૉજી પાર્ક પણ કહેવામાં આવે છે. ભારતમાં બૅંગલૂરુ, ગાંધીનગર, હૈદરાબાદ, પૂણે વગેરે શહેરોમાં આઈ.ટી. ક્ષેત્રનાં સંકુલો કાર્યરત છે. આઈ.ટી.ના ઉપયોગથી જીનેટિક એન્જિનીયરીંગના નવા ક્ષેત્રનો વિકાસ થયો છે.

બૅન્કો, વીમા કંપનીઓ, સંરક્ષણ ક્ષેત્રે કામ કરતી કંપનીઓ વધુમાં વધુ માહિતીપ્રધાન આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. આ માધ્યમથી આંતરરાષ્ટ્રીય આર્થિક વ્યવસ્થાઓ ખૂબ જ સરળ બની ગઈ છે. ઈન્ટરનેટના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવહારનું ઉદ્ગમ કેન્દ્ર યુ.એસ.એ. છે. એશિયા, આફ્રિકા અને દક્ષિણ અમેરિકાના ઘણા લોકો તેનો ઉપયોગ કરતા થયા છે. યુ.કે., ચીન, જર્મની અને જાપાનમાં ઈન્ટરનેટ દ્વારા આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ ઝડપથી થઈ રહ્યો છે.

માહિતી અંકાત્મક થઈ જતાં સંદેશા વ્યવહારમાં ઈન્ટરનેટ ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થયું છે. ઈન્ટરનેટના કારણે અધિકારીઓ પોતાના નોકરીના સ્થળેથી દૂર રહીને અથવા પોતાના ઘરમાં બેસીને પોતાનાં કાર્યાલયનાં કાર્યો કરી શકે છે. બૅન્કો પોતાની મૂડી ખૂબ જ ઓછા સમયમાં સ્થળાંતરણ કરી શકે છે. પાસપોર્ટ, સરકારી વેરાઓની નોંધ, ટૅલિફોન સેવાઓ, ગુનાઓ અંગેની માહિતી, ચિકિત્સાના રીપોર્ટમાં ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ થવાથી માહિતીનું પ્રસારણ ઝડપી બની ગયું છે. વિશિષ્ટ જ્ઞાન પર આધારિત ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો છે. વિવિધ પ્રકારનાં ક્ષેત્રો માટે સૉફ્ટવેરનું નિર્માણ વધતાં, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ માધ્યમોને લગતી સંશોધન પ્રવૃત્તિઓ વધવા પામી છે. માહિતી ઉત્પાદકો અને પ્રસારણ સાથે સંકળાયેલા માનવ-સંસાધન માટે શિક્ષણ અને પ્રશિક્ષણની વિશેષ સુવિધાઓ પ્રસ્થાપિત થઈ છે. દૈનિક જીવનમાં ઈલેક્ટ્રોનિક્સ સાધનોનો બહોળો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે.

ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓના કારણે વિકસિત દેશોની આર્થિક વ્યવસ્થા વધુ વ્યાપક બની છે. સેવા ક્ષેત્રોમાં રોજગારીની તકોમાં વૃદ્ધિ થતાં મહિલાઓ પણ આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં મોટી સંખ્યામાં જોડાઈ રહી છે. અનેક વિકસિત રાષ્ટ્રો વિદેશી ગ્રાહકોને સેવાઓનું વેચાણ કરીને વધુ કમાણી કરી રહ્યાં છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં તેનો ફાળો લગભગ 20 ટકા છે. વિશ્વનાં શહેરો વધુ વિકસી રહ્યાં છે. લંડન, ન્યૂયૉર્ક અને ટોકિયો આ પ્રકારનાં મહાનગરો બન્યાં છે. આ સિવાય પૅરિસ, ટૉરેન્ટો, લૉસ ઍન્જીલિઝ, ઓસાકા, મુંબઈ, હૉંગકૉંગ, સિંગાપોર વગેરે શહેરો આંતરરાષ્ટ્રીય અર્થવ્યવસ્થામાં મહત્ત્વના સ્થાને છે. લંડન, ન્યૂયૉર્ક અને ટોકિયો આ ત્રણેય શહેરો માહિતી પર આધારિત અર્થવ્યવસ્થાનાં કેન્દ્રીય સ્થળો બન્યાં છે. આધુનિક સંદેશાવ્યવહાર અને પરિવહન ક્ષેત્રોના કારણે ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓનો વિસ્તાર સમગ્ર વિશ્વમાં ફેલાયેલો છે. નાણાને લગતી સેવાઓ, વીમો, માહિતી જોડાણ, માહિતી સંગ્રહ, માહિતી સેવાઓની વ્યવસ્થા, સંશોધન, વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા નવી વસ્તુઓનું નિર્માણ, જૂની પ્રણાલીઓમાં પરિવર્તન વગેરે ચતુર્થક પ્રકારની સેવાઓ છે.

માનવીની પંચમ પ્રવૃત્તિઓ

ઉચ્ચતમ સ્તર (કક્ષા)ના નિર્ણાયકો તથા નીતિ નિર્ધારકોનો પંચમ પ્રવૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે. આમાં જ્ઞાન આધારિત ઉદ્યોગો, જે સામાન્ય રીતે ચતુર્થક સેવાઓથી જોડાયેલા છે. તેમનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારની ચતુર્થક પ્રવૃત્તિઓ અને પંચમ પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે સૂક્ષ્મ તફાવત છે.

વર્તમાન સાથે જોડાયેલા વિચારો કે વિચારધારા આપવી, તેમનું પુનઃગઠન અને વ્યાખ્યા કરવી, માહિતીની (Data)ની વ્યાખ્યા કરવી, નવા પ્રયોગો, નવીનતમ પ્રૌદ્યોગિકી, અતિ આધુનિક સંશોધન કાર્યો, નૂતન દૃષ્ટિકોણથી કોઈ પણ પ્રક્રિયાનું મૂલ્યાંકન કરવું વગેરે પંચમ પ્રવૃત્તિઓ છે. આ વિશેષ પ્રકારની ઉચ્ચસ્તરીય સેવાઓ છે. અતિસૂક્ષ્મ શક્તિ અને કલ્પનાતીત કૌશલ્યો આ પ્રકારની સેવા માટે જરૂરી બને છે. વરિષ્ઠ વ્યાવસાયિકો, ઊંચા પ્રકારનો હોદ્દો ધરાવતા સરકારી અધિકારીઓ, સંશોધન કાર્યો સાથે જોડાયેલા સંશોધકો, આર્થિક, રાજકીય કે નીતિ વિષયક સલાહકારો પોતાના ક્ષેત્રના સફળ નિષ્ણાતો, વિવિધ ક્ષેત્રો માટે નવા જ પ્રકારના છતાંય વ્યાવહારિક નિર્ણયો કરનારા સુજ્ઞ નિર્ણય નિર્ધારકો, ઉદ્યોગો, શાસનવ્યવસ્થા સંબંધી ક્ષેત્રો, સામાજિક, આર્થિક, વેપાર-વાણિજ્ય, વિદેશનીતિ કે અદ્યતન ટૅક્નોલૉજી ક્ષેત્રના સલાહકારો કે જેઓ ખૂબ જ ઊંચું વેતન પ્રાપ્ત કરે છે તેમને પંચમ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સાથે જોડાયેલા ગણાવી શકાય. ઉન્નત અર્થવ્યવસ્થાઓ સ્થાપવામાં તેઓ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

સૂચના પ્રૌદ્યોગિકી, માનવ સંસાધન, ગ્રાહક સહાયતા અને કૉલસેન્ટર સેવાઓને વધુ ઉત્પાદક, ઝડપી અને સરળ બનાવવાની પ્રક્રિયાઓ પંચમ પ્રવૃત્તિઓ માટે પાયાની બાબતો છે.

આજે આંકડાકીય માહિતી અને પ્રૌદ્યોગિક સેવાઓ એશિયાઈ, પૂર્વ યુરોપીયન તથા આફ્રિકન દેશોમાં ખૂબ જ સરળતાથી કાર્યાન્વિત થઈ શકે છે. હૈદરાબાદ અને મનીલા (ફિલિપીન્સ)માં સ્થાપિત આ પ્રકારની કંપની ભૌગોલિક માહિતી તંત્રની તકનીકી પર આધારિત પ્રોજેક્ટ વિશે યુ.એસ.એ. અને જાપાન માટે સહાયક સેવાઓ પૂરી પાડે છે. પંચમ પ્રવૃત્તિઓના કારણે નવા ઉદ્યોગો સ્થપાઈ રહ્યા છે, સામાજિક સંગઠનોની તરાહ બદલાઈ રહી છે, નવાં રાજકીય સમીકરણો ઊભાં થયાં છે, પરિવહન, દૂરસંચાર, અવકાશ સંબંધી નવાં સંશોધનો થવા લાગ્યાં છે. અદ્યતન તકનીકીનો પ્રચાર અને પ્રસાર વધ્યો છે, માનવસંસાધનને વધુ ગુણવત્તાવાળું બનાવવાના નવા માર્ગો ખૂલ્યા છે, મોટા ભાગની ઉત્પાદન પ્રણાલીઓમાં ભારે પરિવર્તન આવી રહ્યું છે, વિચાર કરવાની દિશાઓમાં આમૂલ પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે.

જાણવું ગમશે

પંચમ પ્રવૃત્તિઓની સિદ્ધિઓ : વાયરલેસ, ઊર્જા રૂપાંતરણ, મારકક્ષમતા ધરાવતાં શસ્ત્રો, આણ્વિક રોબોટ (self reconfiguring), પ્રોજેક્ટર ફોન, સ્વયંસંચાલિત રેલવ્યવહાર, ચાલક વગરની કાર, સુપરસોનિક પરિવહન, જીનેટિક ઍન્જિનિયરીંગ, રીજનરેટિવ દવાઓ, રંગસૂત્રોની બનાવટ, વૃદ્ધત્વ અટકાવવાની દવાઓ, બાયો ફ્યુઅલ, અસાધ્ય ગણાતા રોગોની અદ્યતન ચિકિત્સા, નેનો ટૅક્નોલૉજી.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ આપો :

(1) માનવીની તૃતીયક પ્રવૃત્તિમાં સેવાઓના મુખ્ય વિભાગો જણાવો.

(2) માનવીની ચતુર્થક પ્રવૃત્તિનો અર્થ દર્શાવી તેની પ્રવૃત્તિઓ સમજાવો.

(3) માનવીની પંચમ પ્રવૃત્તિનાં લક્ષણો ચર્ચો.

(4) 'ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજી' – સમજાવો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) ઉચ્ચસ્તરીય સેવાઓ જણાવો.

(2) વિજ્ઞાન અને ટૅક્નોલૉજી પાર્ક કોને કહેવામાં આવે છે ? તે કયા શહેરોમાં આવેલા છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષિપ્તમાં ઉત્તર આપો :

(1) ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજીનો અર્થ શું છે ?

(2) 'સેવા ક્ષેત્રોમાં રોજગારીની તકોમાં સતત વૃદ્ધિ થઈ રહી છે.' – કારણ આપો.

(3) પંચમ પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-બે વાક્યોમાં આપો :

(1) સરકાર દ્વારા લોકોને કઈ સેવાઓ અપાય છે ?

(2) ઈન્ટરનેટના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવહારનું ઉદ્ગમકેન્દ્ર કયો દેશ છે ?

(3) ચતુર્થક પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?

(4) મનોરંજન સેવાઓનાં ઉદાહરણ આપો.

(5) તૃતીયક પ્રવૃત્તિ કોને કહે છે ?

(6) સિલિકૉન વેલી એટલે શું ?

(7) ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજીના ઉપયોગથી કયા નવા ક્ષેત્રનો વિકાસ થયો છે ?

(8) પંચમ પ્રવૃત્તિ સાથે કયા પ્રકારના લોકો જોડાયેલા છે ?

(9) પંચમ પ્રવૃત્તિની મહત્ત્વની બાબતો કઈ છે ?

5. નીચેના પ્રશ્નો માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ઉત્તર આપો :

(1) સંદેશાવ્યવહારને ખૂબ સરળ બનાવનાર....

(અ) ઈન્ટરનેટ (બ) કમ્પ્યૂટર (ક) દૂરદર્શન (ડ) રેડિયો

(2) ઈન્ટરનેટની સેવાઓ કયા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ગણાય છે ?

(અ) દ્વિતીયક (બ) તૃતીયક (ક) ચતુર્થક (ડ) પંચમ

(3) ઉચ્ચકક્ષાના નિર્ણાયકો કઈ પ્રવૃત્તિ સાથે જોડાયેલા ગણાય છે ?

(અ) ચતુર્થક (બ) પંચમ (ક) તૃતીયક (ડ) પ્રાથમિક

(4) ઈન્ફર્મેશન ટૅક્નોલૉજીના આધારે કઈ બાબતનો વિકાસ થયો છે ?

(અ) રેડિયો (બ) ટી.વી. (ક) હાથ ઘડિયાળ (ડ) કમ્પ્યૂટર